

גלוי וקסוי בלשון

בני-אדם זורים בכל יום לרוח. בכנה ולפי חוגם. מלים חמרים חמרים, אותן ואת צדוניהן השונים, ורק מועטים מהם יודעים או מעלים על לב. מה היו המלים ההן בימי גבורתן. כמה מאותן המלים לא באו לעולם אלא אחרי חבלי לידה קשים וממושכים של דורות הרבה; כמה מהן הכתיקו כברקים פתאום ובטיסה אחת האירו עולם מלא; דרך כמה מהן נמשכו ועברו מחנות מחנות של נשמות חיות, נשמה הולכת, נשמה באה, וכל אחת הניחה אחריה צל וריח; וכמה מהן שמשו נדתיקין למיכניסמוס דק ומורכב מאד של מחשבות עמוקות והרגשות נעלות בצדוניהן ובצדוניהן צדוניהן הנפלאים ביותר. יש מלים-הרדיאל, ומלים-תהום רבה. יש שבמלה קטנה אחת נעוה כל תמצית חיה, כל השארת נפשה של שיטה פילוסופית עמוקה, סך-הכל של חשבון עולם שלם. יש מלה שהכריעה בשעתה עמים וארצות, מלכים הקימה מכסאותם, מוסדות ארץ ושמים הרגיזה. והנה בא יום והמלים ההן ירדו מגדולתן והושלכו לשוק, ועתה בני-אדם מגלגלים בהן מתוך שיחה קלה כמי שמגלגל בעדשים.

היש לתמוה על כך? אין מהרהרים אחרי מדות הטבע. כך מנהגו של עולם: מלים עולות לגדולה ומלים יורדות ונעשות חולין. ובעיקר הדבר, הרי אין לך בלשון מלה קלה שלא היתה בשעת לידתה גלוי נפשי עצום תורא, נצחון גדול ותשגב של הרוח. בשעה שנדהם, למשל, אדם הראשון מקול הרעם - קול ה' בכת, קול ה' בהדר - ובנסלו על פניו, קפה תמהון נאחז חרדת אלהים, פרצה או מסח מאליה - ואמר, בחקוי לקול הטבע - מין הברה סדאית, מעין שאנת חיה, קרובה לקול ה' - זה הנמצא בשמות הרעם של הרבה לשונות - האם לא הביאה קריאה פראית זו נאולה גדולה לנפשו הנדהמת והאם בקריאה זו, הד נפש שמדעוזה לכל מעמקי מצולותיה, נתגלה מגבורת היצירה, מחרדתה ומצהלת נצחונה בשעור פחות מאלה המתגלות בידבור מוצלח בעל תוכן נשגב, שעלה ביד אחד החחים הגדולים בשעת עליית הנשמה? האם באותה הברה קלה, גרגר המלה העתידה, לא נכרכה מסכת פלאים של הרגשות בראשית, הרגשות עזות בחדושן וכבירות בפראותן, מעין חרדה, סחד, השתוממות, הכנעה, התפעלות, התעוררות לעמוד על נפשו ועוד ועוד כאלה? ואם כן הוא, האם לא היה אדם הראשון בדעו זה אף הוא ציר וחזה נשגב, בורא על-פי אינטואיציה נב שפתיים, וניב נאמן מאד - על-כל-פנים לגבי עצמו - לזעזעים נפשיים עמוקים ומסובכים? וכמה מן הפילוסופיה העמוקה, מן הגלוי האלהי - כמו שכבר העיד על זה חכם אחד - היה בדבור הקל יאני שהוציא אדם הראשון מסיו? ואף-על-פי-כן, הנה ענינו הרואות שמלים אלה, ודבות אחרות כיוצא בהן, עומדות

לא כל-שכן. על מה יש לתמוה? על אותו רגש הבסחון ועל אותה קורת-הרוח שמללים את האדם בדבורו, כאלו הוא מעביר באמת את מחשבתו או את הרגשתו המובעת על מי מנחות ודרך גשר של ברזל, והוא אינו משער כלל, עד כמה מדוסף אותו הגשר של מלים, עד כמה עמוקה ואפלה התהום הפתוחה תחתיו ועד כמה יש ממעשה הנס בכל פסיעה בשלום.

הרי הדבר ברור, שהלשון לכל צדוניה אינה מכניסה אותו כלל למחיצתם הפנימית, למהותם הגמורה של דברים, אלא אדרבה, היא עצמה חוצצת בפניהם. מחוץ למחיצת הלשון, מאחורי הפרגוד שלה, רוחו של האדם המעורטלת מקליפתה הדבורית, אינה אלא תוהה ותוהה תמיד. אין אמר ואין דברים, אלא תהיה עולמית; מה נצחי קפוא על השפתים, באמת אין מקום אפילו לאותו מה, שיש במשמעו כבר תקנה לחשובה, אבל מה יש שם? - בלימה - בלום פה מלדבר. אם בכל זאת הגיע האדם לידי דבור ודעתו מתקררת בו, אין זה אלא מעדל פחדו להשאיר רגע אחד עם אותו היתר האסל, עם אותה ה-בלימה-פנים אל פנים בלי חציצה. כי לא יראני האדם חיי - אומר התהו, וכל דבור, כל נדעד של דבור, הוא כסר משהו על קורטוב של בלימה, קלפה סוגרת בתוכה טפה אפלה של תיקון נצחי. שום מלה אין בה בטולה הגמור של שום שאלה, אבל מה יש בה? - כסויה. אין נפקא מינה מה היא אותה המלה.

החליטה באחרת. ובלבד שיהא בה לפי שעה כדי כסוי וחציצה. שתי אחיות צורדות, משתי קצוות מקבילות. המוסיקה האלמית והמתימטיקה המסמנת, מעידות כאחת על המלה, שהיא "לאר-דוקא", שאינה אלא מין רקמת תהו; אלא כשם שהגופים נעשים מורגשים לעין ומסוימים במצריהם על-ידי שהם חוצצים במקומם בפני האור, כך המלה מקבלת ישותה דוקא על-ידי כך, שהיא סותמת כנדה נקב קטן מאותו התהו וחוצצת בפני אפלטו, שלא תהא זו מפעפעת רוצאת עליה לטשטש את תחומיה. היושב יחידי באשן חשך ואפלה ומרתת, משמיע קולו לאוזניו: קורא את "שמע" או מצפצף בשפתיו. למה? "סגולה" היא להסיח דעתו ולהפיג פחדו. וכך המלה הדבורית-או שטה שלמה של מלים-כחה אף היא לא בתכנה המפורש-אם בכלל יש כזה-אלא בהסח-הדעת הכרוך בה. העלמת העין היא סוף-סוף המקלס הקל והנח ביותר, אף אם מדומה, מפני הסכנה, ובמקום שפיקחת העינים היא גופה הסכנה. הרי אין לך גם מקלט בטח הימנה, ויפיה עשה משה שהסתיר פניו. ומי יודע, אולי באמת הדבור שמבראשית נזרק לא מבין שנים, בין אדם לחברו, בתור כלי שרת חברתי, מעין דבור שלא לשמו, אלא דוקא מפי האדם היושב יחידי, בין אדם לעצמו, בתור צורך נפשי, מעין דבור לשמו גרידא, בחינת "בתוכי ישותומם רוחי ועם לבבי אשיחה"...

לא נתקררה דעתו של אדם הראשון עד שהשמיע את עצמו לאוזניו. ואולם אותו הקול שמבראשית שהעלה את הכרת האדם ממצולת התהו-הוא עצמו עמד פתאם כקיר מבדיל בין האדם ובין מה ש-מעבר הלוי, כמי שאומר: מעתה, אדם, יהיו פניך מכוננים רק כלפי מה ש-מכאן ואילך. אחר כך אל תביט ובי-מופלא-אל תציץ, ואם תציץ-לא תועיל, כי לא יראה האדם את ה-תהו פנים אל פנים וחי. חלום שנשכח-לא יזכר עוד. אל ה-תהו תשוקתך, והדבור ימשול בך. ובאמת אין ה-דעה והדבור-שולטים אלא במה ש-מכאן ואילך, בד' אמות של מקום חמן. אך בצלם יתהלך איש, וככל אשר יתקרב אל האור המדמה של פניו, כן יגדל הצל מאחוריו וכן לא ימעט האפל מכל סביבותיו. "מכאן ואילך" אולי יש לישב את הכל: בדוחק או ברנחה, אבל יש לישב, העיקר, שלא ישאר חלל ה-דעה של האדם רגע אחד פנוי בלא מלים צפופות ורצופות זו אצל זו כקשקשי השריון, ללא ריוח ביתים כחוט השערה. נר הדעה והדבור-הנחלת והשלהבת-נר תמיד לא יכבה, ואולם אותו השטח של "מכאן ואילך", השרוי בתחום האור המדומה-סוף-סוף במה נחשב הוא לעומת ים האין-סוף של אפל העולמים הנשאר עדין, ושישאר תמיד, מבחין, וסוף-סוף הלא דוקא אותה האפלה הנצחית, זו המסילה אימה כל-כך-הלא היא היא לבדה שמושכת אליה כל ימי עולם את לב האדם בסתר ומעוררת בו געגעים כמוסים להציץ בה רגע קטן. הכל יראים ממנה והכל נמשכים לה, כמו פיו נבנה עליה מחיצות של מלים ושיטות שיטות להעלימה מן העין, ומיד הצפרניים חוטטות וחוטטות באותן המחיצות, כדי לפתוח בהן אשנב קטן, סרס כל-שהוא, ולהציץ דרך שם רגע אחד אל מה ש-מעבר הלוי. אולם אהה, שוא יגיעת אדם! בו ברגע שהסדק נפתח לכאורה-והנה חציצה אחרת, בדמות מלה או שיטה חדשה, עומדת פתאם במקום הישנה וחוטטת שוב את העין. וכך אין לדבר סוף עד העולם, מלה הולכת ומלה באה, שיטה

עולה ושיטה יורדת-וה-תיקו-הישן והנצחי בעינו עומד, לא ישנה ולא יתמעט. נתינת שטר על חוב, או רשימתו בפנקס, אינה עוד פרעון החוב; פורקת היא רק לפי שעה את משאו מעל הזכרון ולא יותר. והוא הדך בדבור ההחלטי, כלומר, בקריאת שם וקביעת סדרים וסגנים למראות ולצדופיהם. שום תשובה לשאלת המהות אינה מובלעת ועומדת ממילא בדבור סתם. אפילו דבור של תשובה בהדיא אף הוא אינו באמת אלא נוסח אחר של השאלה עצמה, "בתמיה" מתורגם "בניחותא", סגנון של כסוי במקום הגלוי, אלו באנו להפשיט את ה-יתוך הגמור, האחרון, של כל המלים והשיטות, סוף-סוף, אחרי קצוני אחרון, לא יעלה בידנו אלא שם אחד הכולל את הכל, שם בן ב' אותיות, ואיזהו עוד הפעם אותו "מה" הגדא, שמאחוריו עומד איזה "איס" עוד נורא ממנו-ה-בלימה, אבל בוחר האדם לפורר את חובו לפרורים קטנים, בתקנת שוא להקל בכך את הפרעון, וכשאין התקנה מתקיימת, הוא מחליף מלה במלה, שיטה בשיטה, כלומר, נותן שטר חדש תחת הישן ודוחה או מרחיב לעצמו את זמן הפרעון. בין כך ובין כך-והחוב אינו בא לידי נביקא לעולם.

מלה או שיטה יורדת אפוא מגדולתה ומפנה מקומה לאחרת לא מפני שהורע כחה לגלות, להאיר, לבטל את ה-תיקו, מקצתו או כלו, אלא דוקא להפך: לפי שנשחקה המלה או השיטה מרוב מערך ומשמוש וחטוט ואין בה עוד כדי כסוי והעלמה יפה, וממילא אין בה עוד כדי הסח הדעת לפי-שעה. האדם מציץ רגע בסדק שנפתח, ולפחדו הגדול מוצא והנה שוב ה-תהו האיום לפניו, והוא קופץ וסותם לפי-שעה את הסדק-במלה חדשה, כלומר, אוהו ב-סגולה הבדוקה לו מכבר, מאחותה הקודמת, כמסיחה את הדעת לפי-שעה-והוא ניצול מן הפחד, ואל תתמה! ה-סגולה מועלת למאמינים בה, שהרי האמונה עצמה אף היא אינה אלא הסח הדעת, האין דוגמה קרובה לזה בין ה-מרכיבים עצמם? אדם, כל זמן שהוא חי ושואף ומתגעגע ופועל-ממלא חלל, והכל מובן, לכאורה; "הכל אתי שפיר", כל שטף החיים, כל תכנם-אתה אלא השתדלות רצופה, יגיעה בלתי פוסקת של הסח הדעת, כל רגע של "רדיפה אחרי"..., הוא באותו רגע גם "פליטה מן"..., זה, רק זה, כל שכרו, שכר רדיפה-פליטה, הרודף מוצא כל רגע את ספוקו לפי-שעה לא במה שהשיג אלא במה שנמלט, והוא הנותן לו צל של קורת-רוח ובטחון לפי-שעה, "כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון", אך הנה מת האדם-ההחלל נתרקן, אין מה שיסיח את הדעת-והמחיצה נסתלקה, הכל נעשה פתאם בלתי מובן, ה-איס-הנעלם משתרבב לפניו שוב בכל מורא קומתו-ואנו יושבים לפניו רגע אחד על הארץ באפלה אבלים ודומם כאבן, אבל רק רגע אחד, לפי ששך של חיים מקדים סתימה לפתיחה, והוא מומץ לגו מיד "סגולה" חדשה להסיח בה את הדעת ולהפיג את הפחד, ועד שלא נסתם הגולל על המת-וכבר נמצא אותו החלל שנתרוקן סתום שוב באחת מן המלות, תהא זו של הספר, של תנחומין, של פילוסופיה או של אמונה בהשארת הנפש וכדומה. הרגע המסוכן ביותר-גם בדבור וגם בחיים-אינו אפוא אלא זה שבין כסוי לכסוי, כשהתהו מונצץ, אבל רגעים כאלה מעטים מאד גם בשגרת הלשון וגם בשגרת החיים, ועל-פי רוב בני-אדם מדלגים עליהם ואינם מרגישים, שומר פתאים ה'.

מתחלל. המלים הקבועות כאלו נחלצות רגע רגע ממשבצותיהן ומחליפות מקום זו עם זו. ובינתיים, בין כסוי לכסוי, מהבהבת התהום. זהו סוד השפעתה הגדולה של לשון השירה. יש בה מנגינת היצר של הרגשת האחריות. מן האימה המתוקה של העמידה בנסיך. ולמה הללו דומים? למי שעובר את הנהר בשעת הפשרה על-פני גלידין מתנדנדים וצפים. חלילה לו להשהות את הרגל על-גבי גליד אחד יותר מהרף-עין, יותר מכדי קפיצת הרגל מגליד לחברו הסמוך ומחברו לחברו. בין הפרצים מהבהבת התהום, הרגל מתמוטטת, הסכנה קרובה ---

ואף-על-פי-כן גם מאלה יש שנכנסים בשלום מחוץ זה ויוצאים בשלום אל החוץ השני - לא את הפתאים בלבד שומד ה'. עד כאן על לשון המלים. אבל מלבד זה - עוד לא לולא לשונות בלא מלים: הנגינה, הבכיה והשחוק. ובכולם זכה ה-חי המדבר. הללו מתחילים ממקום שהמלים כלות, ולא לסתום באים אלא לפתוח. מבעבעים ועולים הם מן התהום. הם הם עליה התהום עצמו. ולפיכך יש שהם מציפים וגורפים אותנו בהמך גליהם ואין שומד כנגדם; ולפיכך יש שהם מוציאים את האדם מן הדעת או גם מן העולם; כל יצירת רוח שאין בה מהר אחד משלשה אלה, אין חייה חיים ורתני לה שלא באה לעולם.

3 באוקטובר 1915

ומכל האמור יוצא הבדל גדול שבין לשון בעלי פרוחה ללשון בעלי שירה. הללו, בעלי הפשט, סומכים עצמם על היצד השוה ועל המשותף שבמראות ובמלים, על הקבוע ועומד בלשון. על הנסח המקובל - ולפיכך הם עוברים את דרכם בלשון בטח. למה הם דומים? למי שעובר את הנהר על-פני קרח מוצק. עשי מקשה אחת. רשאי ויכול הוא זה להסיח את דעתו לגמרי מן המצולה המכוסה, השוטפת תחת רגליו. ואלה שכנגדם, בעלי הרמוז, הדרש והסוד, רדופים כל ימיהם אחרי ההצד המיוחד שבדברים, אחרי אותו המשהו הבודד, אחרי אותה הנקודה, שעושה את המראות - וצורפי הלשון המכונים לה - כחסיבה אחת בעולם, אחרי הרגע בן-החלוף שאינו נשנה עוד לעולמים, אחרי גשמתם היחידה וסגולתם העצמית של הדברים, כפי שנקלטו אלו ברגע מסוים בנפש רואיהם; ולפיכך מוכרחים הללו לבדוח מן הקבוע והדומם בלשון, המתנגד למטרתם, אל החי והמתנועע שבה. אדרבה, הם עצמם מחויבים להכניס בה כל רגע - על-פי מפתחות מסורים בידיהם - תנועה בלתי פוסקת, הרכבות וצורפים חדשים. המלים מפרפרות תחת ידיהם: כבות וגדלקות, שוקעות וזרחות כפתחיו החותם באבני החשך, מתרסקות ומתמלאות, פושטות נשמה ולובשות נשמה. בחמר הלשון בא על-ידי כך חלושי משמרות והעתק מקומות. תג אחד, קוצו של יד - והמלה הישנה וזרחת באור חדש. החול מתקדש והקדש של יד - והמלה הישנה וזרחת באור חדש. החול מתקדש והקדש של יד - והמלה הישנה וזרחת באור חדש.

הספר העברי

א

ידעי הספר בישראל עומדים זה כמה משתאים לפני חזיון מחר: יש לעמנו ספרות עתיקה בת אלפי שנים ורבות כרכים, שקלטה לתוכה הרבה לחות יצירה של מאות דורות והיא משום כך רבת חליפות וצורות ורבת תוכן; יש לנו ספרות חדשה ויצירה, עשירה אף היא בכשרונות מצינים; יש לנו גם הרבה דברי ספרות חשובים של יהודים בכמה לשונות נכריות - סוף דבר, יש ויש ואף-על-פי-כן, אחרי כל העושר הזה, כמעט שאין בידינו להראות לאיש ידע ספר מישראל בן הדור הזה אפילו על סכום מצומצם של ספרים כאלה, שיהיו ראויים להעשות עליהם חשובים וחביבים כמדה ידועה ושיפנה אליהם למלא נפשו בשעת רעבות הרוחני.

והפלא יגדל ביותר, בדעתנו עם זה, כי עמנו שמוקיר את הספר מטבעו ומרבה להגות בו, הרי מצא בכל הדורות והזמנים את ספוק רוחו, איש איש במקצוע החביב עליו מאוצרו שלו. בכל הדורות והזמנים נמצא בתוך תלי-התלים של ספרותנו מספר מסוים של ספרים בעל ערך קים, שלמים ומלוקטים, שהאריכו על שלחן הקורא העברי ימים ושנים. הספרים הללו ראויים היו להקרא 'ספרי עם' בפה מלא, מפני שהיה בהם כדי ספוק הלב של כל שדרות העם, העליונות והתחתונות כאחד.

ספרים בודדים בעלי ערך קים, ספרים בני כח יצירה של אישיות יחידה, אבל כבירה, מעטים לעולם. אבל אפילו המון ספרים, שהם מעוטי ערך כל אחד בפני עצמו, יש שמצטרף ועולה מתוך כולם ביחד חזיון ספרותי חשוב, שהוא ראוי להגיון ולהתבוננות מצד כל קורא עברי בכל הזמנים. אין לך שום תקופה ספרותית, אפילו זו שלא העמידה גדולים, שלא תניח מקצת נכסי צאן ברזל - לדורות הבאים. כל תקופה כזו, בבוא חליפתה, מניחה אחריה בהכרח מעין שכבה, דקה או עבה, שנעשית בסופה קרקע לגדולי הרוח של התקופה יורשתה. השכבה ההיא צריכה לעבור מאבות לבנים כמו שהיא, בעינה ובהקמתה. והבנים אף הם, אם אין רצונם לזרוע באויר העולם, חייבים להפוך ולהפוך באותה הקרקע, לחרשה ולשדדה שוב ושוב, עד מקום שיתלחם מנעת; שאם אין קרקע אין צמח, ואם אין בספרות מסורת ושלשלת הקבלה - אין גידול והתפתחות ואין התחדשות.

כי לא רק חוצפה וקפיט טובה מאין כמוהו, אלא גם בורח גדולה היא לחשוב שכל מה שנוצר בספרות על-ידי האומה קלה ואדירי רוחה במשך אלפי שנה אין לו שום ערך בימינו. אלא מה יש לו ערך? זה שנכתב על-ידי פלוני אלמוני משנה פלונית ואילך.